

De kop van Sukuh, Java, 15de eeuw

Sedert de ontdekking van de kop in de 19de eeuw, trok hij steeds opnieuw de aandacht en werd herhaaldelijk gereproduceerd en beschreven (afb. 7).¹ Over de herkomst en de identiteit van de voorgestelde bestond steeds grote onzekerheid. Zelfs een herkomst van Java werd in het begin betwijfeld. Een toeschrijving aan een bepaald tempelcomplex werd voor het eerst in 1920 door Krom in zijn standaardwerk *Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst* gedaan.

Candi Sukuh is een 15de-eeuws terrassen-heiligdom gebouwd op de westelijke berghelling van de Lawoe, ca. 40 km ten oosten van Surakarta in Midden-Java. Hoewel nog niet kon worden vastgesteld welke godsdienst hier heerste, is het duidelijk dat het een late vorm van Shivaïsme met veel eigen Javaanse trekken moet zijn geweest. Er zijn zowel vrijstaande beelden als reliëfs gevonden, die nog lang niet allemaal verklaard zijn. Het enigszins primitieve karakter, met de grote, stevige vormen van de beeldhouwkunst van Sukuh doet soms wat grof en 'boers' aan, maar is in zijn beste uitingen erg sterk van uitdrukking. De gelaatstrekken worden op een zeer speciale manier weergegeven. De wenkbrauwen hebben een accoladevorm, die als richel is aangebracht. De neus is fors. De lippen zijn dik en hebben een omtrekvorm van een snor. Opmerkelijk is de oorsiering van een bloemknop, waarvan de steel langs de oorschelp loopt, terwijl de knop zelf vóór het oor tegen de wang hangt. Onder de steel

door is een gaatje geboord, waarin een levende bloem gestoken kan worden. Nadat de eerste betiteling van 'kop van een steenen vrouwenbeeld' verlaten werd vanwege de aanwezigheid van een snor, werd daarna over de identiteit van de kop lange tijd gezwegen. Pas in 1951 werd door professor Galestin een serieuze poging ondernomen. Hij maakte een reconstructie door middel van foto's, waarbij hij de kop op een hoofdloos beeld, dat zich nog te Sukuh bevindt, plaatste. De romp stelt een staand wezen voor, dat met de handen een op de schouders liggend juk vasthoudt en wijd uitgespreide vleugels en een vogelstaart heeft. Hij meende er de mythische vogel Jatayus, die een kleine, maar belangrijke rol speelt in het heldendicht Ramayana, in te kunnen herkennen. Deze hypothese heeft aanhang gevonden. Recentelijk echter is onomstotelijk vast komen te staan, dat de kop van Sukuh niet op het lichaam te Sukuh past. In de zomer van 1986 werd door Jan Fontein de breuk aan de hals van de romp te Sukuh precies nagemeten. Het bleek dat de hals van de kop van Sukuh veel te klein was om er ooit op gezeten te hebben. Bovendien bestaan beide onderdelen uit verschillende steensoorten.² Omdat een losse kop slechts beperkt houvast voor identificatie geeft, biedt een onderzoek naar de reliëfs wellicht nog mogelijkheden. Daar is niet alleen het bijbehorende lichaam aanwezig, maar kan de verhalende context helpen de figuren te herkennen.

Afb. 7. De kop van Sukuh, Indonesië, Java, laat Oost-Javaanse periode, 15de eeuw. Vulkanisch gesteente, h. 40 cm.

Afb. 7a. Steenreliëf met een voorstelling van een smederij, candi Sukuh, Java, 15de eeuw. O.D.-foto 7162 met toestemming van het Instituut Kern, Universiteit van Leiden.

Voor zover bekend komt in Sukuh geen reliëf voor met een figuur met een naar opzij uitstekende hoofdtooi, zoals bij de kop van Sukuh. De haarknoet zit steeds aan de achterkant van het hoofd. Wèl zijn er haartooien te vinden, zowel bij mannen als bij vrouwen, waarbij het haar tot een grote bolling gevormd is, zonder dat er iets doorheen gevlochten is, waarbij het onduidelijk is waar de haren eindigen, net als bij de kop van Sukuh (afb. 7a).³

Omdat het perspectief in de wajang-stijl, waartoe de beeldhouwkunst van Sukuh behoort, in één voorstelling van gezichtspunt kan wisselen, rijst de vraag of in sommige gevallen niet bedoeld is, dat het haar zich opzij van het hoofd bevindt.

Een andere vraag die opkomt, is of het ontbreken van een baard er misschien op kan wijzen, dat het een vrouwenkop is. Volwassen mannen zijn in de kunst van Sukuh steeds met een baard uitgerust. Wachterbeelden van candi Cetoh, een heiligdom uit dezelfde periode, eveneens op de helling van de berg Lawu gelegen, dragen over de 'snor' een hangsnor. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden, dat de eerste 'snor' als mond opgevat moet worden. De eerste betiteling van 'vrouwenbeeld' gaat op oudere notities terug, die gebaseerd kunnen zijn op waarnemingen van de ontdekker van het stuk. Of het ooit tot een definitieve identi-

ficatie zal komen valt te betwijfelen. De benaming *De kop van Sukuh*, ontleend aan de ongedocumenteerde herkomst, zal voorlopig gehandhaafd moeten worden voor dit markante voorbeeld van de laat Oost-Javaanse kunst.

Nadat het stuk op twee tentoonstellingen, georganiseerd door de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst, aanwezig was geweest, wist de toenmalige conservator, de heer H. F. E. Visser, het in 1936 in langdurig bruikleen te krijgen voor het Museum van Aziatische Kunst. Sindsdien is het onderdeel van de collectie van de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst gebleven. Tot zich de gelegenheid voordeed het stuk aan te kopen sprak het vanzelf, dat het blijvend aan de verzameling werd toegevoegd. P. L. S.

Noten

¹ Inv.nr. MAK 1295; aangekocht in 1977 van de Vereniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis te Zwolle. De belangrijkste literatuur over de kop van Sukuh: J. D. E. Schmeltz, *Catalogus der Ethnographische Verzameling van het Museum der Overijsselsche Vereeniging tot Ontwikkeling van Provinciale Welvaart te Zwolle*, Leiden 1892, nr. 48; N. J. Krom, *Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst*, 's-Gravenhage 1920, 1ste druk, 2 dln, dl. 2, P. 263 en Pl. 88 boven; Th. P. Galetin, 'De kop van Sukuh', *Bulletin van de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst*, n.s. nr. 33, (juni 1951), pp. 81-88.

² In een brief van 25 augustus 1986 van Jan Fonteijn aan Pauline Scheurleer, Rijksmuseum te Amsterdam.

³ Enkele voorbeelden van Sukuh en Cetoh-beeldhouwkunst: A. J. Bernet Kempers, *Ancient Indonesian Art*, Amsterdam 1959, Pls. 329-338; W. F. Stutterheim, 'Een oud-Javaansche Bhima-cultus', *Djawa*, 15 (1935), pp. 37-64; M. A. Muusses, 'De oudheden van Soekoeh', *Djawa*, nr. 4, 1924, pp. 32-37; P. V. van Stein Callenfels, 'De Sudamala in de Hindoe-Javaansche Kunst', *Verhandelingen van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten* 66 (1925), pls. 15-20.